

културе. Дијалог који подразумева критику и разлике у ставовима. Значајно је истицати стандарде које је поставио овај период у нашој књижевности да бисмо лакше и ефикасније пропитали сами себе у каквој се ситуацији данас налазимо. Да ли је оно што говоримо истинито? Да ли је наше обраћање Другом у оном тренутку када се не слажемо довољно аргументовано? Да ли се саговорнику обраћамо са пуним уважавањем његове личности? Да ли му се обраћамо са свешћу о томе какве све последице може да произведе наша реч?⁸

Ненад СТАНОЈЕВИЋ

ЖИВОУМНЕ КЛИНАМЕНЕ МИХАИЛА ЕПШТЕЈНА

Михаил Епштејн, *Лейљиви листићи: мисли без реда и обзира*, превела с руског Радмила Мечанин, Дерета, Београд 2015

Пишући *Лейљиве листиће*, колекцију микроесеја, смисаоно бременитих фрагмената знања и личних искустава, књижевни теоретичар, филозоф и есејиста Михаил Епштејн у уводним редовима књиге скренуо је пажњу читаоцу на идеални временски обруч у оквиру којег би требало предузети ову читалачку пустоловину: за сваком од сто четрдесет есејистичких минијатура, колико их књига обухвата, ваља посегнути током празника и викенда, у тренуцима otium-a, учене доколице, мисаоно бдети над њима током нерадних дана којих у години има, уз ситна одступања, онолико колико и Епштејнових микроесејистичких записа међу корицама *Лейљивих листића*. Са наведеним пишчевим упутством аутор ових редова није успео да очува корак: разлози се не односе толико на експедитивност коју списатељски посао понекад подразумева и која захтева знатно живљу динамику сусрета са књигама од оне која се Епштејновим саветом препоручује, колико се заправо тичу исконске, несмирене читалачке радозналости што расте, непрекидно и незауостављиво када је Епштејново есејистичко контемплирање у питању, са сваким новим параграфом. Листање *Лейљивих листића*, поред радозналости, буди задивљеност пишчевим виртуозним, необичним и непредвидивим

⁸ „Одговорност подразумева заједницу јер је личност заједница. Изван заједнице нема одговорности. Раскид са исконском заједницом човјека и Бога је бекство од одговорности. Када нема заједнице са Светим, када не постоји праоднос који нас конституише као личности, онда себе заснивамо на сопственој индивидуалности, покушавамо да из себе самог оправдамо и одбранимо сопствену индивидуалност”, Богољуб Шијаковић, *Пред лицем Другог: фуџа о огледалима*, Службени лист СРЈ, Београд 2002, 62.

рефлексивним меандрирањима, али и потребу читаоца да ступи у интеракцију са ауторовим подстицајним интелектуалним играма, те настави одређеним есејем започет разговор допуњујући га сопственим становиштима и *pro et contra* аргументацијама.

Познати став Теодора Адорна о антисистемском импулсу есеја који увек „мисли у одломцима” конвергира, најпре, са Епштејновим именовањем властитих микроесеја: синтагма *лейљиви листићи*, с једне стране, сугерише слику малих, лепљивих, пролећних листова што су „на опип смоласти – као замеци мисли, које се још нису разлистале ни у какав велики ’лишћар’”, док се, с друге стране, овом синтагмом апострофирају листићи за кратке белешке, гносеолошке једнопотезне скице, које лепимо на столове или мониторе. У намери да сваки *листић* (којег у жанровском смислу Епштејн смешта између есеја и афоризма: „то је развијени афоризам или сажети есеј”) задржи иманентну констелацију и непоновљивост, те потврди своје постојање мимо икаквог поретка наметнутог споља, аутор одустаје од логичко-тематског распоређивања исписујући, како поднаслов сигнализира, мисли „без реда и обзира”, мисли интелектуално несвакидашње и провокативне. Оно што, заправо, најинтензивније заокупља Епштејнов рад ума оличено је у феномену исклизнућа спрам познатих, регуларних токова ствари, у разним одступањима од правих путања, у оним зачудним неправилностима, које је антички филозоф Тит Лукреције Кар звао *клинаменама*, а које се у науци манифестују у облику парадокса, у филозофији у виду апорија, у религији у појави чуда, у лингвистици у домену оксиморонских склопова. Предилекција ка хировитим, чудним и наизглед немогућим, контрадикторним визурама, свим „нелинеарним обележјима нашег постојања” и „изненадним цикаковима судбине”, стога се опажа као најрелевантније и најдоследније својство ове Епштејнове књиге.

Заговарање овакве занимљиве и непредвидиве палпитације духа као најважније црте интелектуалног живота запажа се у ауторовом ставу да је интересантна она теорија која нам доказује оно што је најмање вероватно – отуда се самом афоризму указује додатни значај: он не само да представља кондензацију интересантног већ је у њему садржана сва неочекиваност и парадоксалност истине. Осмисливши, још у младости добу, посебну науку фантоматику и састављајући спискове тзв. фантомалија – листе предмета који поседују неко тајно, магично својство (огледалце, кристали, кључ, клатно) или напосто трају на рубу бића и небића апострофирајући истовремено и материју и привид материје (мехур, варница, пахуљица, клупче) – Епштејн је јасно исказао свој интелектуални кредо: проналасити скривене, необичне, непредвидиве феномене и кутке знања, пратити најмање очигледне идеје с надом да ће можда баш оне, невероватне и зато скрајнуте или одбачене, бити потоњи цивилизацијски светионици. Епштејн се, притом, у листићу „Противсми-

сленост” дистанцира од било каквог деспотског наметања сопственог става; као писац, он тежи да произведе, како сам пише, „ефекат сагласности – несагласности” тако да, најзад, и сам читалац ступи у потрагу за противсмисленостима његових мисли и тиме отклони сваку њихову евентуалну једностраност. Необично пулсирање Епштејнових увида запажа се у листићу „Бели пороци”, који указује да и похлепа, лењост и кукавичлук могу носити позитиван предзнак, у листићу „Сазнавање нечег новог од самога себе”, у оквиру којег се дефинишу појмови *мисли-ћи* и *изучава-ћи*, или у „Радост и срећа – антоними”, у којем аутор успоставља дистинкцију између ових осећања (срећа је седелачка и постојана, а радост луталачка и плаховита, увек са нијансом неочекиваности). Оваква нелинеарна мисаона распростирања подразумевају и оно што Епштејн именује *живоумљем*: досезање природне, грациозне, живе и окретне мисли која „не удара у једну тачку већ лако претрчава са појма на појам” (лако је уочити метатекстуалну нит овог исказа: она би се, оправдано, односила не само на Епштејнов модел писања него и на есејистичко промишљање начелно).

Нови осврти на, како се само наизглед чини, значењски исцрпљене чиниоце света, одликују и листиће у којима аутор развија рефлексije о феномену читања, фигури писца/уметника (њиховој митологизацији или пак прогону које је равно двоструком убиству – смакнућу човека, али и његовог дара), о недаровитости, али и таленту, његовој реализацији и судбини, о калокагатији, али и баналности и безукусу у уметности. Библиотеке, махом схватане као рајски простор, предео срећно досегнуте вечности посвећеника писане речи, у Епштејновом окулару добијају макабрстичку црту: библиотека је место на којем, уколико се сувише дуго и бесциљно лута, биће бива захваћено библиомеланхолијом; она је гробље мисли и речи тужније од обичних гробаља или колумбарија, где је „сахрањен смртни омотач људи, а овде [у библиотеци – прим. В. М.] је изложен прах оног што су сматрали гарантом своје бесмртности. Ово је друго гробље, куда доспевају ретки удостојени, али зато је и задах трулежи жешћи, јер смрди сама ’бесмртност’”. Епштејн подједнако указује на реверзибилност читалачког процеса (док читамо, не дајемо само ми значења тексту, већ писац такође пише нас, обликује нашу личност), на разлоге за опредељење за позив писца (некад они произилазе само из жеље да се чита књига коју још нико није написао), али и на чињеницу да су научне дисциплине често диктатура писмених осредњака – педа-ната – над истинским талентима.

Мисаоне руте, које су конституисане у пишчевим књигама *Философија шела* и *Философија љубави: љубав у њеј димензија*, а које, пре свега, протичу у знаку говора о обележјима, жанровима и стиливима љубави, хаптици и тактилизму, еросу, типовима жеље, плотском знању, љубавној машти и љубавном језику, продужују се, парафразирају или

допуњују на страницама ове књиге. Пред читаоцем се поново развија теза о дијалогској природи *жеље* која је окренута апстрактном, другим жељама, за разлику од *хтења* које је потрошачко будући да стреми задовољењу; о непходном отпуштању жељеног од себе „како би само дошло код тебе, не да га узмеш него да би ти било дато“; о љубомори која је *spiritus movens* не само књижевних сижеа него и историје и космоса; о нестрпљењу као другом имену за заљубљеност и слици разиграног моста – Епштејнове метафоре за љубав. Смисао за необично изведене оштроумности писац још једном демонстрира у листићу „Не може се волети ’веома“: употребом наведеног прилога, парадоксално, слабо значење глагола волети сугеришући да је љубав обично осећање, лишено квалитета неупоредивости, мерљиво скалом више – мање. Отуда закључак: „У суштини, постоје само два признања: ’Волим те’ и ’Не волим те?’”

Диверзитет тема, о којем Епштејнови листићи сведоче, сачињава импресиван каталог: од једноугаоних али прегнантних осврта на породицу, младост, детињство и сопствене успомене из тог периода, преко контемплирања о матронимима, кишобранима, слободи и судбини, увредама и учтивости, опраштању, ћутању, педагогији, времену као филозофском појму, револуцији и смрти, па све до оштроумних запажања поводом Русије, њене историје и литературе, и актуелних друштвено-политичких догађања (демократије, технократизма, генетике, вештачког интелекта). Регистар дела и имена чије увиде писац евоцира, ослањајући се на њих али и полемишући са њима, још је импресивнији (Библија, Пушкин, Достојевски, Толстој, Ахматова, Честертон, Кафка, Борхес, Фројд, Спиноза, Ниче, Салијери и Моцарт, Шекспир, Кузански, Рембо, Протагора, Лотман, Шопенхауер, Хегел, Платон, Балзак...). Предочавајући своје интелектуалне валунге на пријемчив начин, у топлом, интимном тону, Епштејн није само наново потврдио своју позицију изврсног есејисте; он је створио књигу која, било да се чита радним данима или викендом, у навратима или у даху, изоштрава и крепи дух, оплемењује и позива на дијалог. Њоме, епштејновски речено, читалац „напишава стомачић“, спознаје скривену, крхку, чудновату суштину свих наизглед грубих, нетранспарентних, тешко пробојних појавности људског, унутрашњег и спољашњег, постојања.

Виолеџа МИТРОВИЋ